

GIYA SA
PAGPAMUHI
UG
KANDING

I. INTRODUCTION

Ang pinakataas nga puruhan sa kanding isip tinubdan sa gatas ug karne wala pa gayud maabot sa atong nasud. Ang kanding giila nga “poor man’s cow” o gatas sa mga kabos tungod kay ang dili makapalit og gatas sa baka mas mopili sa pag-inom sa gatas sa kanding. Gawas nga kini barato, ang gatas sa kanding mas dali nga ma-*hilis* o matunaw kumpara sa gatas sa baka tungod kay mas mubo ang “fat globules” o tambok nga bahin sa gatas.

Ang kanding usa kini ka hinlo nga mananap. Ang laki manimaho lamang panahon sa breeding season o tingpangulag. Ang babae nga kanding dili kini baho sukwahi sa mga tinuohan tungod kay ang kanding dili mokaon ug mga basura ug bisan biya nga bahug nila.

Sigon sa resulta sa pagpanuki-duki sa ahensya sa gobyerno, nakita nga ang kanding usa ka multi-purpose nga mananap nga makahatag og 58.4% nga gatas, 35.6% nga karne, 4.3% nga panit, og 1.7% nga fiber. Ang kanding nakita nga dako og potensyal nga makahatag ug tubag sa pagpauswag sa nutrisyon sa mga pamilya ilabina niadtong naa sa mga kabaryuhan.

I. BREEDS O KLASE SA KANDING

Mga Klase sa Kanding Nga Ania sa Pilipinas:

1. **Anglo Nubians** – Usa ka “tropical breed” o mabuhi sa init nga dapit. Maglaylay ang dalunggan, brown ang color sa balahibo o kombinasyon sa brown ug itom. Dunay taas nga lawas ug mokabat sa 70-90 kilos kung hamtong na. Makahatag kini ug 1-2.5 litros nga gatas mtag adlaw.
2. **Boer** – klase sa kanding nga maayo ang karne. Puti ang kolor ug kasagaran itom o maroon ang tiil sa ulahi ug ang ulo. Ang timbang sa kanding moabot ug 90 kilos pag hamtong na.
3. **Saanen** – nagagikan sa Switzerland. Ang color niini puti o kolor-diletse. Giila nga pinakadaghang mahatag nga gatas nga mokabat ngadto sa 1.8 litros kada adlaw. Ang kabug-aton mokabat sa 70 kilos.
4. **Toggenburg** – gikan usab sa Switzerland. Dunay puti-puti nga marka sa nawong, tiil ug ikog, tindog nga dalunggan sama sa Saanen. Makahatag ug gatas nga 1.5 litros kada adlaw.

5. **Alpine** – usa ka European breed. Ang kolor medyo puti ngadto sa pula ug itom. Abtikon nga klase. Mokabat sa 70m kilos ug dunay patindog nga dalunggan ug straight ang nawong. Mohatag kini ug 1.5 litros nga gatas kada adlaw.
6. **Native** – gagmay nga klase. Ang kolor dunay pula, puti ug itom o kombinasyon ani nga mga kolor. Ang nahatag nga gatas igo lamang sa mga anak niini. Mokabat sa 20-30 kilos lamang.

Basihan sa pagpili:

A. Bae nga Kanding

1. Kinahanglan parehas ang klema sa gigikanan sa kanding ug ang imong lugar nga pagabuhian niini.
2. Dili moubos sa 25 kilos ang timbang.
3. Ang suso kinahanglan hilamon aron masuta kon parehas ang gidak-on ug mahibaloan kung dunay mga hubag-hubag ug uban pang abnormalidad.
4. Ang atngal kinahanglan parehas ang katas-on ug dako aron sayon paggatas.
5. Kinahanglan dunay maayong gana sa pagkaon, abtik ang mata, ug maayo ang porma ang kalimutaw sa mata.
6. Ayaw pagpalit ug kanding sa merkado kay kana para pangihaw.

B Laki o Butakal:

1. Ang usa ka tuig nga toro nga kanding o kadtong malampuson na nga nakatakal ang mas labing maayo.
2. Ang napalit nga toro nga kanding kinahanglan nay kauban nga record sa iyang gigikanan.
3. Dunay maayong record sa pagpaliwat.
4. Ang toro kinahanglan naggikan sa kaliwat nga dunay tagduhaan ka anak.
5. Ang toro nga kanding kinahanglan aktibo ug andam sa pagtakal sa nangulag nga kanding.
6. Mas labing maayo ug ilisan ang toro kada tulo ka tuig.

II. MGA PAMAAGI SA PAGDUMALA:

1. Housing Management – pagdumala sa balay puloy-anan sa kanding.
2. Feeding Management – saktong pagdumala sa pagkaon
3. Breeding Management – mga pamaagi unsaon pagpadaghan sa kanding.
4. Health Management – pagdumala sa maayong panglawas sa kanding aron malikay sa sakit.

A. PAGDUMALA SA BALAY-SILONGANAN SA KANDING

Sa pagbuhi o sa pag-atiman sa mga kanding, kinahanglan ato gayud hatagan ug mayo nga puloy-anan diin sila makapuyo o makapahulay ug maaayo ilabina gayud sa panahon sa ting-ulan o grabe nga init. Bisan pa man kun ang mga binuhi nato nga kanding ginabuhian lang sa sulod sa pasto o ginahatagan lang og bahog/sagbot o concentrates (feeds example – tahop).

Sa atong nahibaloan ang mga kanding mahadlok sa ulan ug mga basa nga lugar/pita kay kini sila dali ra matakbuyan ug sakit nga Pneumonia (usa ka sakit nga diin ang mga simtomas niini mao ang pag sip-on ug pag-ubo-ubo). Ug kon kani sila matakbuyan niini nga sakit dali ra sila maluya ug dili na ganahan mokaon. Busa aron malikayan nato kini sa atong mga buhing kanding ato gayud tagaan ug maayo nga puloy-anan.

- Sa paghimo sa balay sa kanding kinahanglan anaay parte o lugar nga **‘elevated’** ang salog (stair type arrangement) susama sa paghimo sa hagdanan kay ganahan sila matulog/mopahulay sa ingani nga klase.
- Kinahanglan usab adunay maayo nga **bentilasyon** (ventilation) sa diin sayon ra ang pagsulod ug gawas sa hangin. Ang maayo nga bentilasyon makahatag usab kini sa mayo nga pagpuyo sa kanding ilabi na gayud sa panahon sa ting-init.
- **Feeding racks** ang parti o lugar sa balay sa kanding diin atong ginabutang ang ilang pagkaon sama sa sagbot, tubig ug mineral blocks (salt blocks). Kinahanglan usab ‘accessible’ sa mga kanding ug sa tigpamahug niini. Kun mahimo, ibutang sa atubangan nga parti sa balay puloy-anan aron dali ra ang pagbutang niining mga bahug ug sagbot.

- Ang **Salug (flooring)** kinahanglan adunay 15 pulgada nga elevation o gitag-on gikan sa yuta aron dali ra nag paglimpyo niini. Kinahanglan nato hatagan ug lahi nga lugar ang mga inayan nga nagpasuso sa bag-ong mga anak nga kanding. Ilahi usab nato pagbutang ang mga dumalaga, nagtubo pa nga kanding, ilabina gayud ang mga laki o ‘breeder’ nga kanding kay aduna kini silay baho ug mahimong manimaho usab ang gigatasang mga kanding kung ipaduol nimo kini.
- Ang **‘fence loafing area’** o parte sa balay sa diin adunay luag nga espasyo o lugar nga adunay 100-150m² matag 50 ka kanding nga anaa nay kumpleto nga bahuganan ug butangan sa tubig.
- Kun mahimo, ang gamiton nga atop (**roofing**) mas maayo ang nipa, cogon, ug bamboo o kawayan kay kini nga mga atop mayo labi na kung ting-init.
- Hatagan usab nato ug maayo nga bentilasyon diin makasulod ug gawas ang limpyo nga hangin. Itugot ang .5-1 ft nga kalayuon gikan sa salog padulong sa dingding, ug dingding ngadto sa beam para dali ra ang pagsulod sa hangin.
- Kinahanglan mintinahon usab nato ang temperature sulod sa balay puloy-anan sa kanding, 28-30 degrees celcius. Napamatud-an nga kun motaas pa sa 30 degrees, maapektuhan ang pagtubo ug pagkaon sa kanding. Dili na sila ganahan mokaon kun init kaayo ang palibot.

FENCING (Pagkoral sa Pastuhan)

- Sa pagkoral sa pasto mas maayo nga gamiton mao ang nine eye hog wire kay mas barato, mas epektibo ug dali ra nato mapalit sa tindahan.
- Kinahanglan ang poste lig-on ug itagsok kada 2 ka metros hangtod makural ang tibook nga pastuhan.
- Ang mga kanding mahilig kini sila ug bag-id ug pangatol sa ilang lawas diha sa koral. Kinahanglan nga lig-on gayud ang atong mga poste.
- Pwede man sad nga atong gamiton ang barb wire sa pagkoral pero dako kaayo ang atong magasto kay nagkinahanglan man ug 4 ka strand sa pagkoral ug ang mga kanding usab magkasamad-samad.

PASTURING

Sa pagkaon sa kanding, nay duha ka klase niini:

- a. **grasses (sagbot)** – mga sagbot nga diin ato usab itanum sa pastuhan
ex: star grass, para grass, napier, guinea grass
- b. **legumes** – uban niini mao ang mga ransomii, kudzu, ipil-ipil, centrosema, calliandra, kakawate, ug kadyus

Gikinahanglan nga sa dili pa kita mopalit ug atong mga binuhing kanding naa na gayud kitay igong pastuhan diin daghan na ang sagbot nga atong natanum niini.

Sa combined grazing confinement o ang pamaagi sa pagpakaon sa atong mga kanding diin ato kini silang pagahatagan dili lang puro mga sagbot o legumes, ato usab sila hatagan ug concentrates (feeds pwede nga tahup sa humay o mais, tiki-tiki ug mga feed additives ex: mineral blocks, asin). Gikinahnaglan usab ang paghatag ug abunda nga tubig.

Kun aduna na kitay pasto, kinahanglan ato kining pagabahinon into paddocks. Ang 3 ka hektarya igo na makapakaon ug 50 ka kanding.

Mas maayo kung ang atong mga kanding I-pasto nato kada adlaw magsugod sa alas 6 sa buntag taman sa alas 3 sa hapon pero kinahanglan nga sa pagpasto nato, ilain ang mga nati, dumalaga, ug mga laki nga kanding para parehas ang ilang tubo.

PAG-ATIMAN SA BUROS NGA INAHAN

Kung ang inahan gikuhaan ug gatas, atong undangon ang pagkuha sa gatas 2 ka bulan una sya manganak. Atong hinumduman nga ang kanding 5 ka bulan magburos, so, mga 3 ka bulan ang tyan sa inahan, ato nang ihunong ang paggatas. Unsa may rason niini? Kini aron mapangandaman ang iyang pagpanganak. Ilain nato ang buros sa usa ka kulungan unya 1 ka semana ayha sya manganak, ibalhin sya sa anakanan.

TIMAILHAN SA HAPIT NA MANGANAK

1. Muhubag ang iyang kinatawo o kinakanding.
2. Naay mogawas nga mga ‘mucus’ o pilit-pilit nga tubig (pero dili pa mao ang panubigon).
3. Mohubag usab ang ilang totoy.
4. Magsige ug higda.

SA PAGPANGANAK:

1. Likayan ang kasaba sa anakanan aron dili sila madistorbo.
2. Usahay, kinahanglan ato tabangan labina sa mga native o bisaya nga naliwatan ug pure breed or dagko nga laki kay ang kasagaran mahitabo dagko ang anak. Unsay angay nato buhaton niini nga sitwasyon? Ato tabangan pagbira sa hinay dungan sa pag-utong. Pero ayha nato kini buhaton, siguraduhon nato nga sakto ang presentasyon o platar sa anak sulod sa matres. Unsa man sakto nga platar? Ang sakto mao nga mag-una ang front limb (unang tiil) ug ang iyang ulo. Kung lisod gyud para sa imo, kinahanglan modangop gayud sa mga veterinarian o livestock technician sa inyong munisipyo o barangay.

PAG-ATIMAN SA NAGPATOTOY NGA INAHAN UG SA MGA BAG-ONG NATAWO O NAKANDING:

Paggawas sa anak, kinahanglan ato dayon trapohan ang baba ug ilong aron makuha dayon ang mga ‘mucus’ aron mamaayo ang ilang pagginhawa. Apila pod pagtrapo ang lawas aron mauga kini ginamit ang limpyo nga panapton. Kasagara, ang inahan ang mobuhat ani pero usahay man gud, maluya ang inahan mao nga kinahanglan ang atong pagtabang. Ato usab nga hinumduman nga kinahanglan maka-dede dayon ang bag-ong nahimugsong kanding sulod sa 1 ka oras gikan paggawas aron masiguro nila pag-dede ang **colostrum** – kini ang unang gatas, naa kini antibodies. Kining antibodies nagahatag ug proteksyon sa kanding nga dili sila madali masakit. Ato usab hinumduman nga ang mga first time nga inahan sakitan pa sila magpadede. Ato hiktan ang inahan para maka-dede ang anak kay kung ma-tutyon na, mawala ra ang sakit. Ang pagpatotoy pod makatabang sa paggawas sa placenta o inunlan.

PAG-ATIMAN SA BAG-ONG INANAK NGA KANDING:

1. Huktan ang pusod unya butangan ug disinfectant (pwede ang betadyne)
2. Kung ang inahan atong kuhaan ug gatas pangkunsumo, ato ilain ang anak ug ato pa-tutyon sa beberon o bottle feed ginamit gihapon ang gatas sa inahan.

3. Pero kung ang inahan dili kuhaan ug gatas, kuhaon ang inahan ug ibalik katulo sa usa ka adlaw ug iuban sa tibook gabii.
4. Atong hinumduman nga kung malain ug sayo ang anak, mosayo ug uwag ang inahan. Manguwag sya 1-2 ka bulan human manganak.
5. Kung, manguwag na ang inahan, atong pahabalan 2 ka beses kada adlaw suolod sa 2 ka adlaw. Kung moburos ang inahan, mogamay ang gatas human sa 1 ka bulan ug modako ang tyan.

PAGGATAS

Ang pagkuha sa gatas kinahanglan I-schedule. Kung magkuha ka ug gatas anang orasa, kana gihapon nga oras ka mokuha sa sunod. Example: Magkuha ka kaduha sa 1 ka adlaw, alas 6 sa buntag ug alas 6 sa hapon, kinahanglan ana ra gyud nga oras ka magkuha ug mao ra nga tawo kay aron parehas ra ang pamaagi o style sa paghawid ug pagkuha sa gatas.

Ato usab nga hinumduman nga ang paghugas sa dede pinaagi sa lukewarm (dili kaayo init ug dili pod bugnaw) una ta magkuha ug gatas. Kini makahatag ug gana sa inahan paghatag ug gatas. Kinihanglan nga magamit ta ug limpyo nga mga gamit ug nag magkuha sa gatas limpyo usab.

Sa pagkuha sa gatas, kinahanglan usab nga naay makaon ang inahan. Kamulo nga kuha sa gatas, nagkaon usab ang inahan. Mao ni ang silbing iyang incentive o pahalipay.

PAG-ATIMAN SA LUTAS NGA KANDING

Ato ilain ang lutas na nga kanding base sa ilang kadak-on. Kung ang lalaki nga anak para ihawonon, I-castrate o himotoi kini mga 1 ngadto sa 2 ka bulan. Kung ang bae para gatasan o inayan, tanawon ang totoy kung sobra sa 2 kuhaon kini. Ang sungay motubo kini sulod sa 1 ngadto sa 3 ka bulan. Kuhaon kini. Ilain ang laki sa bae sa edad nga 4 ka bulan kay kini nga edad ila ning 'puberty age' o kining gitawag nga dumalaga o mag-ulitawo. Magsugod sila pagpanguwag sa edad nga 8-10 ka bulan.

PAG-ATIMAN SA LALAKI NGA BREEDER

Ang lalaki nga breeder ilain gyud pero kinahanglan pod nga makitan sa babaye. Kining lalaki duna kini silay baho, pero kini nga baho mapuslanon kini kay mao ni makapauwag sa bae ug dali.

Pila man ang makaya nga serbisyuhan sa breeder? 25-50 ka serbisyo sa 1 ka tuig apan kung hamtong na ang kanding mas daghan ang iyang ma-serbisyuhan.

BREEDING (PAGPASANAY SA KANDING)

Kanus-a man ang pinakamaayo nga panahon sa pagpahabal sa kanding? Unsang edara kini angayan pahabalan?

Dinhi sa atong nasud, walay saktong panahon sa pagpanguwag kay lain-lain man ta ug panahon. Kini nagpasabut nga magbreeding kini sila bisan kanus-a nga panahon sa tuig. Kung maayo ang panglawas sa mga binuhing kanding, kini magsugod ug pagpanguwag lima o unom ka bulan ang pangidaron. Apan nining mga edara, dili pa kini angayan pahabalan kay possible nga maapektuhan ang kahimsog ug gidak-on sa iyang pagadad-on unya nga anak sa iyang sabakan ug usab possible nga menos ang gidaghanon sa gatas unya niini.

Kanus-a ug unsa kadugay ang baying kanding manguwag ug kini dili modumili nga habalan sa laking kanding?

Manguwag ang baying kanding kada 18-24 ka adlaw o mo-average kini ug 21 ka adlaw. Kining pagpanguwag ug nga diin dili modumili nga habalan sa laking kanding, kasagaran molungtad ug 3 ka adlaw. Aduna usab sila'y ginatawag ug ikaduhang pagpanguwag o '*secondary heat*' diin manguwag kini'g utro 8-12 ka adlaw human sa unang pagpanguwag.

TIMAILHAN NGA NANGUWAG ANG BABAYENG KANDING

1. Maghubag ang iyang kinatawo o kinakanding.
2. Adunay gapanggawas nga laway-laway, murag pilit-pilit nga likido nga mogawas sa iyang kinatawo.

3. Mosugot sakyan o ambahan bisan gani baye nga kanding. Mangita ni sya ug toro ug magduol-duol niini.
4. Adunay kausaban sa iyang kinaiya: sige'g ihi-ihhi, sige'g lihok-lihok ug kitoy-kitoy sa iyang ikog, sige ug saba-saba, walay gana mokaon.

Unsa kataas ang gidugayon sa pagsabak sa mabdos nga kanding?

Ang pagmabdos sa kanding molungtad kini ug 147-155 ka adlaw o mga 5 ka bulan. Sa mga dagko nga kandingan, maglutas sila 3-4 ka bulan gikan sa pagkahimugso. Mubalik pagpanguwag ang inahan kasagaran 1-2 ka bulan pagkahuman lutason.

PAAGI SA MGA PAGPASANAY

Pahabali ang mga baying kanding kung ang edad niini mutongtong ug 10 ka bulan ug piskay o maayo ang panglawas niini.

Bisan tuod ug possible nga magmabdos ang gipahabalan nga kanding, usa ka serbisyo sa toro, mas maayo nga pahabalan kini sa ikaduhang higayon. Kung imong nadiskubrehan nga nanguwag kini sa buntag, pahabali kini sa buntag ug pautrohan pagka hapon. Kung ugaling nanguwag kini sa hapon, pahabali sa hapon ug segundahi sunod adlaw sa sayong kabuntagon.

Kung wala kini momabdos, mobalik pagpanguwag ang maong baying kanding 8-12 ka adlaw human pahabali. Pautrohi kini'g habal. Sa mga dagko nga kandingan, duha ka beses nga dili magmabdos, igo na kining pasikaran nga kini dili na pahabalan ug kini ibaligya.

TIMAILHAN SA HAPIT NANG MANGANAK NGA KANDING

1. Murag mohaw-ang ang masig ka kilid nga bahin sa tiyan sa kanding.
2. Ang kanding dili mahimutang, mohigda-motindog kini ug magsabasaba.
3. Sa ubang kanding, magsugod pagtulo ang gatas.

Sa edad nga 8 ka bulan, ang toro pwede nga ikaserbisyo sa dili mukapin ug 20 ka bayeng mga kanding. Tugutan lamang kining mo-serbisyo ug 25 ka mga bayeng kanding kung mutongtong na kini ug 1 ka tuig.

Ang mga toro pwedeng magpabiling magserbisyo sulod sa kandingan ug pipila ka tuig sa pagdala nga kini dili mohabal sa iyang mga kaugalingong liwat aron malikayan ang in-breeding diin moresulta kini sa mga depektosong mga liwat.

UBANG BULUHATON SULOD SA KANDINGAN:

1. Hoof Trimming o Pagpanghinguko— ang mga kanding labina kadtong dili binuhian o gibuhi sulod sa balay-kandingan, ang mga kuko niini kusog motubo ug moresulta sa dili pantay nga mga kuko. Kung kini pasagdan, moresulta kini sa pagkadaut sa iyang mga tiil kay dali ra man kini mabikil. Posible usab nga manghubag kini tungod kay dali ra man kini taptan ug mga organismo. Hinumduman usab nato ang mga toro maglisod ug habal kung hubag ilang tiil. Sa pagpanghinguko, mogamit lamang kita'g hait nga kutsilyo kung wala kitay hoof trimmer. Ang pagputol sa sobrang kuko kinahanglan pantay sa puti nga bahin sa tunga sa kuko. Sa dili pa magputol sa sobrang kuko, pwede nato bas-on sa hinlo nga tubig ang mga kuko sa kanding aron humok kining putlan. Kuhaa una ang unsa mang hugaw nga nipilit sa kuko sa dili pa sugdan ang paghinguko.

2. Dehorning o Pagputol sa Sungay— ang pagkuha sa sungay sa kanding mahinungdanon kaayo. Ang kanding nga kinuhaan ug sungay mas “behave” o buotan kumpara sa adunay sungay. Ug usab, ang pagkuha sa sungay magpalikay sa mga kanding nga mangasamad sa dihang kini mag-away. Ang pagkuha sa sungay ginahimo sa dihang mogitib na ang sungay sa kanding, mga 2-4 ka bulan. Kasagaran nga paagi nga gihimo mao ang ‘**Hot Iron Cautery**’ o ang pagdul-it ug nagbagang puthaw sa gasugod ug tubo nga sungay.

PROSESO SA HOT IRON CAUTERY: *Guntinga una ang mga buhok sa punoan sa sungay. Bagahan ang dehorner ug idul-it ug kalit sa sungay ug kalit usab kining kuhaon. Butangan ang gisunog nga mga sungay ug disinfectant.*

3. **Castration o Pagpanghimuto** – ang mga laki nga dili gamiton sa pagpahabal pwedeng hibotoon mga 1 ka bulan ang edad sa kanding. Ang paghiboto niining edara masayon ra kay dili man kaayo kusog ang pagdugo ug dali ra gunitan ang mananap. Ang mga gipanghibutoan nga kanding paspas motubo ug walay langto o baho kumpara sa wa hibutoi nga kanding.

FEEDING (PAGHATAG SA SAKTONG PAGKAON)

Susama sa ubang hayop ang mga kanding nagakinahanglan sa mga sustansya ug nutrina sama sa protina, carbohydrates, fats, minerals, vitamins ug tubig. Kining mga nahisgutan makuha diha sa mga sagbot nga ilang ginakaon.

Susama usab sa ubang klase sa mananap nga gitawag ug ‘ruminants’ o mananap nga adunay upat ka bahin sa tiyan, ang kanding adunay mga bacteria ug protozoa nga anaa sa iyang ginhawaan nga maoy motabang sa paghilis ug paghimo sa atong gihisgutang nga mga nutrina o sustansya gikan sa sagbot nga gikaon sa maong mga mananap.

Ang mga kanding gusto kaayo nga mokaon sa mga improved grasses sama sa paragrass, stargrass, napier, guinea grass ug centrosema. Kini nga mga sagbot napamatud-an nga daghan ug mga sustansya kumpara sa mga native grasses sama sa kogon ug bagokbok.

Ang usa ka praktikal nga programa sa pagpakaon sa mga kanding nagabase sa klase ug kalidad sa sagbot nga available tungod kay usa man sya ka ruminant nga mananap. Ang kalidad sa sagbot nga mahatag maoy basihan sa gidaghanon ug kalidad sa concentrate nga idugang isip suplemento diha sa ilang regular nga pagkaon.

Ang concentrate usa ka matang sa pagkaon nga miagi na sa proseso. Kini adunay nagkalain-lain nga sangkap susama sa fish meal, copra meal, soya meal, rice bran, corn bran, ug uban pang matang sa pagkaon nga gi-process sa usa ka laboratoryo. Kining klase sa pagkaon halos anaa na ang tanang sustansya nga gikinahanglan sa usa ka kanding ug tungod niini medyo mahal ang presyo nga maka-apektar sa gidak-on sa puhunan nga magasto sa usa ka nagbuhi ug kanding. Tungod niini, ginagamit ang

concentrate isip suplemento sa mga nutrina nga kulang o dili makuha sa sagbot nga ginagamit isip pagkaon.

1. **Nagpatotoy nga baeng kanding** – ang kanding nga tinangkal kinahanglan hatagan ug maayong kalidad nga bahog depende sa iyang gusto. Aron daghan ang iyang mainom nga tubig, pwedeng dugangan ug ‘concentrates’ sa gidaghanon nga 1kg./20 liters nga limpyong tubig. Hatagi usab ug bitamina ug asin sigon sa iyang gusto.
2. **Buros nga Kanding** – ang nagmabdos nga mga kanding kinahanglan tagaan ug ensaktong bahog aron nga makabaton ug dugang kalig-on alang sa umaabot nga nagpatotoy ug alang usab sa maayong bitamina sa gimabdos nga kanding. Tagaan ang buros nga kanding sa **forage ug roughage**, bitamina, mineral ug concentrates sa gidaghanon nga .20-.70 kg kada adlaw depende sa kondisyon sa lawas sa kanding.
3. **Upat ka Bulan Pataas**- Kinahanglan sila pakan-on ug ensakto aron makuha ang maayong pagtubo, ug dili aron motambok kini. Sa kinatibuk-an, ang paghatag ug maayong kalidad nga sagbot ug .20-.5 kg. kada adlaw nga **concentrates** igo na nga makuha ang saktong pagtubo sa kanding. Kung ang kanding dili ipasto ug naa lamang kanunay sa balay puloy-anan, mahimo kining pakan-on ug maayong forage, bitamina ug mineral ug asin depende sa iyang gusto.
4. **Himutakal o Toro** – Ang toro kinahanglan mamintina ug pakaon sa maayong pastuhan kung wala gamita sa pagpatakal. Duha ka semana una moabot ug panahon sa breeding season, ang pagkaon sa toro kinahanglan suplementuhan ug .2-.7 kg. nga **concentrates, forage**, bitamina ug mineral, ug tubig nga depende sa gusto sa kanding.

Praktikal nga Giya sa Pagpakaon – Ang kadaghanan sa kanding maayo nga ipasto sa kanunay aron gamay ang magasto sa bahog ug pag-mintina niini. Hatagi sila ug saktong luna nga masabsab apan siguruha nga imong mabalhin-balhin sa lahing pastuhan ang imong kanding. Kini aron malikay

ang sobrang pagsabsab sa maong luna ug aron dili mapuno sa mga parasites. Bisan pa man ug ang pastuhan puno sa sagbot o pagkaon, mahimo kining breeding place sa mga parasites kung permanente ang pagpasta sa maong luna. Ang toro, uban ang nagtubo ug gipatambok nga kanding mahimong pakan-on lamang ug sagbot sa pastuhan. Malipay ang kanding nga magkaon sa daghang naglain-laing klase nga tanum. Ang mga kanding pilian usab pag-abot sa pagsabsab. Mokaon lamang sila niadtong ganahan nila. Tungod niini, dili peligro ang mga kanding sa makahilo nga sagbot. Mas maayo ang ilang pagtubo kung dunay daghang klase sa tanum nga ilang makaon sa pastuhan. Ang mga leguminous nga tanum makatabang usab sa pagtaas sa kalidad sa pastuhan. Panahon sa ting-ulan, ayaw pagawsa ang mga kanding sa ilang balay, protektahi sa katugnaw ug hatagi sa mahinlo ug lig-on nga salog. Dal-i sila ug pinutol nga mga sagbot o uhay aron ilang makaon. Kung basaon ug tugnaw ang panahon ilabina ug kusog ang hangin, ang baratuhon nga mga grain feeds sama sa rice bran, makatabang sa pagmintina sa kabaskog sa mga mananap. Apil usab sa pag-atiman sa mga kanding ang paghatag sa ila ug limpyo nga tubig ug asin. Himoi ug pundohanan sa tubig kung asa mahimutang ang kanding aron makainom sya bisan unsang panahuna. Pagbutang usab ug igong asin aron makatilap sila niini bisan unsang panahuna nga ilang gusto.

IV. PAGDUMALASAMAAYONG PANGLAWAS

1. Sanitation o Kalimpyo

* Kinahanglan hinloan ang mga kulungan kada adlaw ug i-dis-infect ka-3 sulod sa usa ka semana. Ang mga hugaw ug ihi sa mga mananap maoy kasagaran mahimong 'breeding ground' sa mga disease-causing organism.

* Kinahanglan i-train ang mga tigdumala sa baboyan mahitungod sa sanitary procedures ug biosecurity.

* Ibutang sa lahi nga mga pensa ang mga baboy nga dunay sakit.

* Limitahan ang mga bisita nga mosulod sa baboyan apil ang mga mananap nga gikan sa ubang dapit.

* Kinahanglan nga e-quarantine ang bag-ong abot nga mga mananap sulod sa usa ka bulan una itapo sa daan nga mga mananap.

2. Deworming o Pagpurga

Sunod sa pneumonia, ang mga bitok maoy ikaduhang hinungdan sa mortality. Ang mga tapeworm maoy kasagaran dako ug kadaot sa mga hayop sa tanang edad. Ang protozoa susama sa coccidia ug amoeba maoy kasagaran moatake sa gagmay nga mga kanding.

* Kinahanglang maghimo ug 'fecalysis' o pag examine sa tae aron nga masuta ang klase sa bitok ug nga mahatagan sa saktong tambal.

* Magpurga sa mga mananap ka-duha sulod sa 1 ka tuig.

3. External Parasites

Ang mga lusa ug kato kasagaran moatake sa mga kanding. Kun kini ma-obsorbahan, applyi ug acaricide o kemikal batok sa lusa ug kato.

4. Vaccination o Pagbakuna - Kinahanglan ipahigayon kada tuig sa common nga mga sakit.

HINUNG DAN SA MGA SAKIT

* Bacteria - gagmay nga kagaw nga dili makita sa mga mata apan sa microscope lamang.

* Virus o Viral Infection - dili makita bisan sa ordinaryo nga microscope.

* Parasitism - mahimong **internal o external**

* Metabolic- physiological function sa mananap.

* Hereditary - nasunod sa ginikanan o kaliwatan

* Chemical Poisoning

* Fungal

KASAGARANG SAKIT

1. Bacterial Pneumonia (Hemorrhagic Septesemia)

Paagi sa Pagtakod: Direkta nga kontak gikan sa nagsakit nga mananap.

Timailhan: Hilanat, sip-on, ubo, di ganahan mokaon, lisod iginhawa.

Paglikay: Kanunay nga pagpanghinlo, pagpabakuna

Pagtambal: Paghatag ug antibiotic ug vitamins sigon sa rekomendasyon sa beterinaryo.

2. Mastitis

Paagi sa Pagtakod: direkta nga kontak.

Timailhan: Nagpula, hubag ug sakit nga suso. Ang gatas dunay sagol nga dugo ug dunay bugol-bugol niini. dunay hilanat, dili ganahan mokaon, kalibanga ug dunay deprensya sa iyang paglihok.

Paglikay: aktong paagi sa paggatas, saktong pagdis-impekta.

Pagtambal: Paghatag ug antibiotic sigon sa rekomendasyon sa beterinaryo.

3. Tetanus (kasagaran mogahi ang papangig o 'lackjaw')

Paagi sa Pagtakod: Direkta nga impeksyon pinaagi sa pagsulod sa mga organismo diha sa samad (dili maayo nga pagkapon, komplikasyon sa dehorning, ug uban pang mga samad) apan dili makatakod.

Timailhan: pagpanggahi sa kaunoran, prolapse of the kalimutaw ug liog, pagbutod ug uban pang sinyales sa nerbyos.

Paglikay: Saktong pagtambal sa samad; paggamit ug hinlo nga instrumento sa pagkapon ug panghinungay.

Pagtambal: Paghatag ug penicillin, antibiotics

4. ORF (Poxvirus)

Timailhan: Dapules, Postules, Vesicles & Scabs on skin or face, genitalia & feet, gums & tendon; Kasagaran motakboy sa ubos usa ka tuig nga mananap. Mga hubag-hubag ug butoy-butoy sa simod ug sa baba.

Paglikay: Pinaagi sa pagbakuna apan diri sa Pilipinas wala pay bakuna.

Pagtambal: Tudlison ang mga hubag-hubag ug butoy-butoy sa simod, tambalan ug gentian violet, balik-balikan ug tudlis hangtod mauga ugmaulian kini.

PARASITIC: INTERNAL

1. Tapeworm - Paagi sa Pagtakod: Pagkaon sa mga plant mites nga mga intermediate host

Timailhan: Poor body condition; dunay bitok sa iyang tae.

Paglikay: regular nga pagpurga (albendazole, niclosanide, lead arsenate, and oxfendazole)

2. Liverflukes - Timailhan: usikan ug pagkaon, pag-ubos sa timbang, anemia ug magluya

Paglikay: Likaye ang pagpasabsab sa mananap sa mga infected nga pastuhan

Pagtambal: Paggamit ug flukicide, anthelmintics

PARASITIC: EXTERNAL

1. Lisa ug Kato - Paagi sa Pagtakod: Direkta nga kontak sa mananap nga nay lisa o kato ug pinaagi usab sa iyang palibot ug pasilidadis.

Timailhan: Pagsige ug pangatol ug pagbag-id sa lawas, kaspahon, samad-samad, pagkaupaw; ang mananap magluya ug anemic.

Paglikay: Paggamit ug insecticide (Asuntol, Ciodrin, Diazinon, Neguvon, Supona, Nankor, ug uban pa.) Balika ang pagtambal 10-14 ka adlaw aron mapatay ang mga lusa nga mopusaay pa; Sprayhan ang mga tangkal ug ang ilang gisuruyan; Ilain ang gitambalan sa wala tambali.

2. Mange - Paagi sa Pagtakod: Direkta o dili direkta nga kontak sa infected nga mananap.

Timailhan: susama sa lisa.

Paglikay: Perming pagsusi aron pagsuta kung anaa ba nga kaso; Regular nga pagdis-impekta.

Source:
LDC Technical Bulletin

Translated and Produced by:
**REGIONAL AGRICULTURE & FISHERIES
INFORMATION DIVISION (RAFID)**

Edited by:
LIVESTOCK DIVISION (DA-13)

**Alang sa dugang kasayuran, dangop sa pinakaduol nga
Buhatan sa Agrikultura sa inyong lugar o bisitahi
ang mosunod:**

**Department of Agriculture RFU-13
Capitol Site, Butuan City
Tel. NO.: (085) 342-4092 or 341-2047**